

Staten och monopolismen

I denna och två följande artiklar jämför jur. och fil. kand. HANS THORELLI jr den offentliga kontrollen i Sverige och USA av monopol, karteller och andra former av konkurrensbegränsning inom den enskilda sektorn av näringslivet. För sina studier av monopolkontroll har författaren bl. a. tillbringat ett och ett halvt år i USA.

GENOMFÖRANDET av näringsfrihet kan anses utgöra en primär form av näringskontroll. I både Sverige och USA gäller principielt att var och en äger frihet att etablera sig som "sin egen" i vilken näring han vill. Från denna regel förekommer vanligen av sociala säkerhetsskäl betingade undantag i form av en viss offentlig nyetableringskontroll, som i bägge länderna är av begränsad och ungefär likartad omfattning. I Sverige är näringsfriheten ytterligare inskränkt genom den nyetableringskontroll som bedrivs av enskilda sammanslutningar i åtskilliga branscher, medan i Förenta staterna privata restriktioner av denna typ på grund av antitrustlagarna förekommer nästan uteslutande i rent lokala sammanhang och i ett relativt fåtal näringar.

En andra huvudtyp av offentlig monopolkontroll bygger på publicitetsprincipen. Denna ligger till grund för det enda påtagliga uttrycket för ovilja från de svenska lagstiftarnas sida mot monopolistiska övergrepp som resultat av organiserad samverkan mellan företag, nämligen 1946 års kartellregistreringslag. Även detta uttryck är föga deciderat: man har icke i lagen gjort ens ett försök att definiera vilka typer av konkurrensbegränsningar som anses samhällsskadliga. I Förenta staterna har publicitetsprincipen fortlöpande tillämpats under ett halvsekel. Ehuru offentliggörandet av utredningar ibland har varit tillräckligt för att medföra en rättelse av uppenbara missförhållanden, är man där numera ense om att effektiv monopolkontroll icke kan lita enbart till publicitet.

Den moderna ekonomins alltmer invecklade och "institutionaliserade" natur kräver att publiciteten kompletteras med mera direkta åtgärder — den tredje formen av monopolkontroll — för att motverka samhällsskadliga former av konkurrensbegränsning. Detta komplement utgörs i Amerika av antitrustlagarna, som där spelar en vida större roll i monopolkontrollpolitiken än publiciteten. Hos oss är denna form av kontroll knappast företrädd.

Den förstnämnda principen fick sitt officiella erkännande i vårt land genom 1846 och 1864 års näringsfrihetsförordningar. Den senare av dessa innebar det slutliga övergivandet av äldre

trät fram på estraden, bokat och tagit emot folkets hyllningar?

Det är för att komma från sådana falskheter som ansvarsfrågan måste redas upp snabbt och rejält. Att så sker är inte minst ett stort intresse för alla de entusiastiska krafter som genom sina insatser på föga bemärkta poster gjort svensk idrott till en stor folkörelse.

Den Sköldska jordlagens tillämpning har granskats av lantbruksnämnderna. Norrbottens-Kuriren (h) gör ett stickplock ur erfarenheterna:

Det inträffar att köpeavtal utbyts mot gåvobrev eller att köparen underlåter att söka förvärvstillstånd och lagfart. I en del fall får köparen barn stå för köpet, varefter den förvärfvade fastigheten drives i samband med redan tidigare ägda fastigheter. I andra fall arrangeras exekutiv försäljning. Enligt lantbruksnämnderna skulle emellertid det sistnämnda sättet att kringgå lagen mycket sällan praktiseras.

En lag som denna är som gjord för att kringgå, inte av folk i allmänhet, men av de "storspekulanter" som man velat stänga ute. Det skall bli intressant att se hur länge det dröjer innan bondeförbundet ångar hr Bramstors misstag i detta stycke.

Efterkrigskonjunkturen ebbat ut och vad som kommer i stället är en situation som präglas av ökad konkurrens mellan producenterna, konstaterar Verdens Gang och tillägger:

Den närmaste framtid vil sikkert stille langt strengere krav til vårt produktionsliv hvis vi forisatt skal kunne hevde oss i internasjonal konkurranse, krav som vil bli rettet både til ledelsen, til arbeidere og funksjonærer, og til statsmakten. Det blir krav om skjerpet manøvringsdyktighet og evne til å rasjonalisere, det blir krav om økt arbeidsintensitet, og det blir krav om større smidighet og bevegelsesfrihet; planøkonomien og reguleringspolitikken har hittil bare kunnet prøves under en "over-konjunktur", da konjonen først og fremst besto i å rasjonere ut både resurser og produkter. Det vil stilles helt andre krav når konkurransen igjen blir nøkkelordet.

tiders halvmonopolistiska skräväs. Var och en som ville bli "sin egen" skulle fritt få prova sin lycka som företagare utan hinder från det allmännas sida. Från denna princip har blott relativt få undantag gjorts, och det har då vanligen gällt näringar som rusdrycksförsäljning eller apoteksörrelse, för vilka offentlig nyetableringskontroll genom licensgivning eller behörighetsprövning införts av sociala säkerhetsskäl. Ej sällan har visserligen enskilda intressen sökt vinna statlig medverkan för ytterligare inskränkningar i näringsfriheten, men sådana framställningar har som regel icke lett till det resultat som dessa grupper önskat.

Läget inom ett flertal branscher av distributionen visar emellertid att sammanslutningar av näringsidkare som vägrats statsmaktens stöd ofta är kapabla att i enskild regi genomföra en nyetableringskontroll som är väl så effektiv — och torde kunna leda till minst lika mycket godtycke — som någon offentlig behörighetsprövning eller tillståndsgivning. Ehuru näringsfrihetsförordningen formellt sett blott riktar sig mot offentliga inskränkningar i varje medborgares "rätt" att fritt etablera sig i ett yrke efter eget val, är sådana på enskild väg tillkommen nyetableringskontroll reellt sett sålunda icke väl förenliga med förordningens anda.

Publicitetsprincipen är hos oss företrädd genom 1946 års "lag om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet". Enligt denna är varje näringsidkare efter anmaning av den s. k. övervakningsmyndigheten (i de flesta fall monopolutredningsbyrån inom kommerskollegiet) skyldig att till myndigheten inge fullständiga upplysningar om varje kartellavtal som han deltar i. Dessa avtal registreras och sammanfattas av monopolutredningsbyrån, varefter de med få undantag publiceras i en löpande publikation, "Kartellregistret". En viss ytterligare publicitet skapas genom de referat eller kommentarer som tid efter annan införs i pressen. Det kan dock tryggt sägas att denna form av publicitet, åtminstone vad dagspressen avser, fått vida mindre omfattning än vad lagstiftarna hoppats. I kartellregistret har hittills publicerats inemot 300 avtal. Siffran är otvivelaktigt hög. Det bör emellertid ihågkommas att registreringen principielt avser alla former av konkurrensbegränsning, varför även en del skäliga intresselösa överenskommelser registrerats. Dessutom har för några branscher ett stort antal lokala överenskommelser av tillämplig enhetlighet innebörd införts såsom särskilda avtal. Tydligt är dock att kartellväsendet i vårt land nätt en betydande utbredning.

En andra huvuddel av monopolutredningsbyråns arbete gäller mera omfattande s. k. specialundersökningar av konkurrensförhållandena i särskilda branscher. Vid behov kan man härvid gå tillbaka till förhållandena före lagens tillkomst och äger även rätt att granska vederbörande näringsidkares handelsböcker och korrespondens. Hittills har resultatet av endast en större sådan utredning offentliggjorts, nämligen av marknads- och konkurrensförhållandena inom urhandeln. Flera utredningar pågår emellertid för närvarande, och avsikten torde vara att framtiden lägga ökad vikt vid denna del av byråns verksamhet.

Det är icke möjligt att ännu uttala något bestämt om effektiviteten hos 1946 års lag såsom instrument för offentlig monopolkontroll. För detta skulle bl. a. krävas en utomordentligt arbetskrävande kvalitativ undersökning av de förändringar som skett i utformning och tillämpning av olika överenskommelser. Vad antalet avtal beträffar framgår av kartellregistret att åtminstone det stora flertalet kvarstår oförändrade sedan registreringen. Blott omkring tjugufem överenskommelser har upphört att gälla sedan de först registrerades. Å andra sidan har drygt dubbelt så många registrerade nya av-

Trojanska häst

Av NAZISTERNAS många beryktade krigsfångeläger var Stalag Luft III ett av de mest beryktade. Där förvarade Himmler de allierade flygare som han satte högsta pris på. Flyktmöjligheterna var mindre än minimala. Mot krigets slut försökte de desperata flygarna en massutbrytning, som misslyckades och ledde till att femtio av dem helt enkelt och kallblodigt sköts ned. Men. Innan dess hade verkligen tre fångar lyckats med det omöjliga. De hade tagit sig ut, och de hade lyckats komma över till Sverige och vidare därifrån till England. Det var år 1943. Deras bedrift levde under hela kriget som en strålande legend, som berättades från man till man, från läger till läger inom hela den nazistdominerade världen. Nu har den kommit i bokform, berättad av en av de tre: RAF-piloten Eric Williams.

Boken heter *The Wooden Horse* (Collins, London, 10 s. 6 d.). Trähesten — det ger associationer till Troja, och det är meningen också, ty det var den trojanska hästen som gav uppslaget till flyktplanen.

Tunneln under taggtrådstängslet är den klassiska utvägen ur alla fångläger. Otaliga tunnelförsök hade gjorts och misslyckats i Stalag Luft III när Williams och hans kamrat kom på sin lysande idé. De analyserade de misslyckade företagen och fann att alla hade det felet gemensamt att tunnelbyggena startat för långt från stängslet. Tunneln måste alltså vara så kort som möjligt. Men alla byggnader som kunde tjäna som maskering för utgångspunkten låg långt från taggtråden. Här kommer trähesten in.

De två flyktspiranterna byggde ett sådant gymnastikredskap som plågar kallas häst (egentligen skulle väl en svensk

tal ingäts sedan byrån började sin verksamhet. En del både äldre och nyare avtal har emellertid undergått justeringar i till synes konkurrensvänlig riktning. Vidare har närmare ett tredjedel avtal registrerats, som med större eller mindre omarbetningar ersatt tidigare avtal. Vad dessa förändringar innebär kan emellertid bedömas blott i det tämligen ringa antal fall då de tidigare avtalen registrerats av byrån. Det förefaller emellertid som om ersättningsavtalen "genomsnittligt" lämnade något större utrymme för konkurrensen än de gamla.

Den tredje huvudformen av offentlig monopolkontroll är hos oss representerad genom lagstiftningen om illojal konkurrens. Denna är av mycket speciell karaktär och vänder sig blott mot vissa klart omoraliska metoder, såsom illojal reklam, obehörigt yppande av affärshemligheter, bestickning och illojal användning av varumärken och andra kännetecken. Lagen strävar att garantera ett minimum av hederlighet och anständighet inom affärslivet och är icke i och för sig riktad mot monopoländelser. Likaledes är avtalslagens regler om s. k. konkurrensklausuler, dvs. utfästelser att ej konkurrera, avgivna vid upphörandet av anställning eller försäljning av affärsörelse, av ringa betydelse i detta sammanhang.

Det är mycket vanligt att ett kartellavtal innehåller utfästelser om böter och skadestånd som medlemmarna förbinder sig att erlagga om de utträder ur kartellen eller bryter mot dess avtal. Om bötesutfästelser i allmänhet säger § 36 i avtalslagen att vite kan nedsättas, såframt det befinner sig "uppenbart obilligt". Vägledande för domstolen skall härvid vara främst parternas, och särskilt den enligt utfästelsen berättigades — dvs. i här åsyftade fall de lojala kartellmedlemmarnas —, intresse. Det har i lagen icke erkänts — åtminstone icke uttryckligen — att samhället i vissa fall kan ha ett intresse av att skadestånd över huvud taget icke utgår. Då en part önskar träda tillbaka från ett kartellavtal är det väl också teoretiskt tänkbart att han i vissa fall kan åberopa det stadgande i avtalslagens § 31 som innebär att avtal icke gäller mot den som blivit tvungen att ingå det på grund av trängmål eller beroendeställning. Denna möjlighet torde emellertid sällan ha utnyttjats. Särskilda möjligheter för part som önskar träda tillbaka föreligger åtminstone på papperet i de icke ovanliga fall då man låtit kartellsamverkan klädas i bolags- eller ekonomisk föreningsform. Med hjälp av en viss juridisk knepighet torde emellertid de drivande krafterna i sådana karteller i praktiken kunna stänga även denna bakdörr till friare konkurrens. Slutligen måste bli att den tredje formen av offentlig monopolkontroll hos oss icke kommit till nämnvärd användning.

Hans Thorelli jr.